

PÁL APOSTOL

A Pál apostol egyháztörténeti szerepével kapcsolatos nézetek két ellentétes iránya a következőkben foglalható össze:

Szent Pál apostol a keresztény Egyház legjelentősebb terjesztője és szervezője, az Egyház tanítása teológiai alapjainak legfontosabb kidolgozója, a születő Egyház eretnokségek elleni harcának legjelentősebb alakja. Az ő igyekezete révén szabadulhatott meg az Egyház gyakorlatilag is az Ószövetség megkötöttségeiből. Tevékenységét ennek hatalmas sikere, lelkiületét életáldozata, vértanúhalála, és az általa tett csodák igazolják.

Saul rabbinak Jézushoz és tanítványaihoz nem volt érdemi köze, törekvése az Egyház megsemmisítése volt. A fizikai megsemmisítés kudarcra látván stratégiát váltott, és az Egyház szellemi megsemmisítésére törekedett. E célból beépült az Egyházba, ott Jézusétól eltérő tanítást terjesztett, és eretnokség címszóval Jézus tényleges tanítását az Egyházból kiiktatni igyekezett. Az Egyház tanításába és szellemiségébe ügyes és erőszakos módon attól idegen zsidó tartalmat kevert, amely hosszútávon nyomorította meg Jézus örökségét.

A kérdés megvizsgálásához érdemes megfontolni, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok olyan ellenőrző közegen át jutottak el hozzánk, amely kötelező igénnyel képviselte a nézetek 'A' változatát, és állította ugyanakkor ezen dokumentumok maradéktalan hitelességét. Az objektivitásra való törekvés tehát elsődlegesen e dokumentumok körültekintő vizsgálatát, kritikus olvasatát követeli, különös tekintettel a történelmi szűrő szerepére, jellegére, mértékére, korlátaira. Ez a kritikus megközelítés nem elutasítást jelent, hanem az eredeti közlendő lehetőség szerinti elválasztását azoktól a változtatásoktól, amelyek vizsgálata éppen e kérdésben különösen lényeges. Ez a kritikus olvasás leszűkíti ugyan a problémával kapcsolatos megbízható információk körét, de nem szünteti meg, és „tanítás megbízhatóságáról való személyes megbizonyosodás” ([Lk 1,4](#)) követelménye fontossá teheti az Egyház hivatalosan elfogadott dokumentumai mellett más források figyelembevételét is. Pál apostolnak a jelenben is meghatározó egyháztörténeti fontossága, ugyanakkor szerepének kérdéses volta pedig fontossá teszi szerepének lehetőség szerinti tisztázását.

A kegyeleti, vagy más okokból joggal vélhető, Pál apostol iránti pozitív egyházi elfogultságból legalábbis az következik, hogy a dokumentumok sem közvetlenül, sem áttételesen nem támogatják szándékosan a főnti 'B' változatot. Így mindazok a részletek hitelesebbnek tekinthetők, amelyek mégis ebbe az irányba mutatnak, legalábbis egyéb esetet kizáró ellentétes változatok összehasonlításakor. Mindkét irányban érvényes azonban a más úton szerzett biztos információk (tények), és a következtetések (logika) érvényessége, abban az arányban, ahogyan a történelmi valóságot egyáltalán kezelni lehet, tehát valószínűsítéssel, összehasonlításokkal, feltevésekkel. Pál apostol eredetileg, még mint Saul, buzgó farizeusként gyűlölte a Jézus követőit tömörítő Egyházat. Beszámolója szerint Saul találkozott Jézussal, nem találkozott vele azonban Jézus halandó életében, mely nyilvános működésének és hatásának zömét jelentette, és Pál apostoli meghatalmazását egészen, tanítását pedig részben a Jézushoz közvetlenül köthető apostoli folytonosság kihagyásával kapta, amelyre bizonyos konfliktusok is utalnak. Tény, hogy a nyugati apostoli Egyház teológiája, és szervezete nagyobb részben származtatható Pál apostolra, mint a Jézussal földi életében kapcsolatban levő összes tanítványára. Pál megbízása és tanításának jézusi eredete az 'eredeti' apostolokéval ellentétben, a lehetséges torzításra tekintettel legalábbis nem tekinthető bizonyosnak, legfőbb ismereteken és érveken túli döntés tárgyának. Tagadhatatlan azonban, hogy Pál Jézus hirdetője lett, és ezért sok nehézséget elviselt, különösen a hívő zsidóság irányából, akikhez pedig azelőtt feltétlenül tartozott. Nehéz elhinni, különösen rendkívüli pályája, tettei és hatása láttán, hogy ne lett volna benne meggyőződés, és olyan rendkívüli erők, amelyek nem vezethetők vissza pusztán természetes adottságaira. Pál apostol tanításának Jézuséval való összehasonlítása nem könnyű, mert viszonylag kevés összehasonlítási alap van Jézus nem páli jellegű tanítására vonatkozóan, részben a páli elfogultságú Egyház szűrője, részben a Szentírásba a Pál apostoltól bizonyosan függetlennek tekinthető szerzők kevés száma miatt. A mégis meglevő különbségeket éppen ezért kell jelentősnek tekintenünk, akár személyes interpretációból adódó hangsúly-eltolódásról legyen szó, akár valaminek a hiányáról, vagy megjelenéséről. Az összehasonlítás másoldalról azért is nehéz, mert ezek a szűrők mint átadott elfogultság, fogalmi nyilvánvalóság, magától értetődő hittétel, ma is működnek, és nehezzé teszik még

a tények felismerését is, különösen a teológia központi állításaival kapcsolatos kérdések lehetőségének feltételezését.

Pál apostol leveleinek az evangéliumokkal való átfedései igen szegényesek, akár a szinoptikusokat, akár János evangéliumát tekintjük, és ez nem magyarázható azzal, hogy 'azt úgyis mindenki tudta', hiszen éppen az igehirdetés tanítási lényegéről van szó, ami nem lehetett 'említésre sem méltó' kérdés, ezen írások pedig akkoriban legfőljebb töredékekben voltak elérhetőek, ha egyáltalán, így nem volt lehetett szó semmilyen közkézen forgó tanításról sem, amelyet fölösleges lett volna elismételni. Pál tanításából feltűnően hiányoznak Jézus közvetlen szavaival adott tanítások, hétköznapi életének vonatkozásai, Máriát sehol nem említi, és különösen nem található meg tanításában a Jézusnak a farizeusokról szóló mélyreható kritikája. Ezek helyett szerepel azonban a bűntől való megváltás tanítása amely Jézus Isten országáról szóló tanításában ilyen módon egyáltalán nem szerepel, ha az írók Jézus szavaihoz esetenként hozzá is fűztek teológiai mondandót, amelyeket azonban láthatóan nem közvetlen Jézus mondott ki.

Pál apostol tanításának középpontja a bűnöktől való megváltás, amelyben az emberiség, illetve az egyes ember bűnei miatt Isten megsértett igazságosságát Jézus halála engeszteli ki. Ezzel Jézus az emberiség és az egyes ember Isten ítélete szerinti örök halálát a saját tiszta, tökéletes és értékes, áldozat jellegű halálával váltja meg, amellyel Isten és ember viszonyában új fejezetet nyit. Ez beteljesíti Isten zsidókkal kötött szövetségének minden ígérését, és egyúttal új szövetséget nyit, amelynek minden ember a tagja lehet, mert a tisztaság nem testi születés, hanem lelki születés szerint adatik. A bűn, amely testi jellegű, és az ugyanebben a dimenzióban mozgó törvények és cselekedetek ezzel jelentőségüket veszítik, egyidejűleg a fölülről kapott lelki, kegyelmi valóságok lesznek eldöntőek az új szövetség viszonyulásaiban. Tagadhatatlannak látszik, hogy Pál apostol a zsidó kiválasztottsággal, gyakorlatilag fölsőbbrendűséggel szemben, az emberek általános egyenlőségét hirdeti Krisztusban, amellyel nem szűnik ugyan meg az ószövetség, de másodlagossá válik a bűn Krisztus által megoldott kérdése mellett, amellyel a zsidókkal kötött szövetség minden értéke együtt sem tud megbirkózni. Látnunk kell azonban, hogy Pál apostol fogalmai akár pozitív, akár tagadott formában jelennek meg, Istennek a zsidósággal kötött szövetségére, Istennek a bűnbeesés után azonnal kinyilvánított kárhoztató szándékára, és a bűn vérről való eltörlésére épülnek. Jézus azonban példabeszédeiben nem szól bűnöktől való megváltásról, sem Istennek a zsidósággal kötött szövetségének beteljesítéséről. Halála bűnbocsánati vonatkozását is csak Máté evangéliumának két szava említi az utolsó vacsorán, amely esemény pedig a páli teológia és az Egyház jelen gyakorlata szerint integráns eseménye, és olyan megjelenítése a megváltó halálnak, amelynek egyúttal tanító jellege is van.

A zsidó vallás törekvései, a vallás eredetétől és történetétől függetlenül is, Istennek a vallás tételeiben és történeteiben megnyilvánuló ellentmondásos alakja körül forognak. Nem nélkülözhetjük a józan ész használatát ennek megvizsgálásához, személyes figyelem és meggondolás híján ugyanis a 'títok', és 'hit' címkéi elegendőek ahhoz, hogy e kérdés megvizsgálását lehetetlennek, elkerülését pedig erkölcsi kérdésnek tekintsük. A bűn felfogása elválaszthatatlan annak eredet-történetétől, amelyben Isten ellentmondásosan, kicsinyesen, viszályt szítóan, és igazságtalanul viselkedik, döntően a tettekhez való tekintet nélkül büntetve, megátkozva minden embert. Folytatólag Isten az emberek nem-zsidó többségét gyakorlati támogatása szerint is kismennyiségűnek és elpusztításra méltónak ítéli, és a vele kizárólagosan szövetséges zsidóságnak is csak ismétlődő vérontás árán kegyelmez. Így az emberiség nagyobbik része a jogerős halálos Ítélet végrehajtására vár, kisebbik része pedig felfüggesztett ítélet szerint állandó büntületben érezheti Isten haragját, amelyet Isten csak az alkalmankénti rituális, illetve az időszakonkénti ország-szerző vérontások miatt megnyilvánulva függeszt fel időlegesen. Ebbe a képbe illik bele az az esemény, mely szerint Isten számára végső békeséget csak a saját fiának a brutális megölése hoz. Elképzelhető ilyen szellemi lény, azonban ép ész és szív számára ez nem lehet szerető Isten, amely pedig ugyanebben az alaknak ugyanebben a vallásban egy másik jellemzése.

A zsidó vallás rabbinikus retorikájában azonban ez az ellentmondás nem vezet vagyis kérdéshez, csak ugyanezen ellentmondó kijelentéseknek különböző formákban való elismételéséhez, amely a valóságos szemlélet számára ugyan nem kielégítő, sőt botrányos is lehet, de az adott vallási fogalmakkal a valódi kérdés még csak fel sem tehető. Ez a megközelítés egyszerre relativizálja, azaz érvényteleníti az igazságot a 'bárminek és bármilyen ellenkezőjének' az alkalmi fölmutatásával, és ugyanakkor az alkalmi tanítói szándéknak abszolút tekintélyt ad a hozzá illeszthető érvek isteni

eredetének hivatkozásával. Ez a (kétpártrendszerre emlékeztető) hamis tekintélyi szellemiség hatékony ellehetetlenítője az igazság keresésének és megtartásának az önkényes kijelentésekkel szemben, erkölcsi erőként pedig a józan ész és általában az ép viszonyulások felmorzsolója. Ennek a fajta dialektikának az abszurditása keresztény közegben azért nem igazán feltűnő, mert hétköznapien jelen van abban az egyházi teológiai megközelítésben, amely a fogalmak érvénytelenítésével kerüli el a probléma problémának értését, eltekint a probléma valóságának az elfogadásától, és a tételek világában csak a saját szabályai mentén hajlandó mozogni. Ennek a rabbinikus érvelési stílusnak az elemei figyelhetők meg a kritikus pontokon Pál apostol írásaiban is, titok és hit kérdésre utalva nyilvánvaló ellentmondásokat, és mellőzve, vagy nyilvánvalónak állítva megválaszolatlan kérdéseket. Ezt a 'bonyolult' teológiát, 'tanultságára' utalván, más szerzők is említik. Pál apostol fogalomrendszere és megközelítésmódja tehát amellett, hogy Jézusban való hitre buzdít, magán hordja rabbinikus vallási alapjait, azokhoz viszonyítva és azok módján fogalmazza meg tanítását, hitét.

Pál apostol az Apostolok Cselekedeteinek könyvéből egyébként is ismert Gamálieel rabbinál tanult ([ApCsel 22,3](#)), amely tanultság, műveltség meghatározta a fogalomrendszerét. Anélkül, hogy állást foglalnánk Jézus vérszerinti és vallási-kulturális zsidó gyökereivel kapcsolatban általában, érdemes megvizsgálnunk azt, hogy Jézus az evangéliumokban hogyan viszonyul ehhez a rabbinikus hagyományhoz, mennyire sajátja, vagy mennyire idegen tőle. A jelen egyházi szóhasználatban, és alkalmasint művészi ábrázolásaiban is megnyilvánuló tiszteletteljes érzület szerint Pál tanult ember volt, mai szóhasználattal értelmiségi, míg a többi apostol tanulatlan munkásember. Érdemes meggondolnunk, hogy az apostolok az evangéliumok szerint 3 évig tanultak Jézustól, majd ezek után a Szentlelket megkapott Egyháztól, és Pál (akkor még Saul) nemigen tanult ennek a duplájánál többet Gamálieelnél, akiről azonban a hagyomány nem állítja, hogy 'legalább fele olyan jó tanító' lett volna, mint Jézus. Miért tekinti mégis az egyházi hagyomány Jézus tanítványait Pál apostolhoz képest tanulatlanok? Érdemes észrevennünk, hogy a hagyomány Jézust is munkásnak tartja, tudása ellenére sem tud iskoláiról, és nem tud egyetlen 'értelmiségi' tanítványáról sem. 'Tanultság' kérdésében, úgy tűnik, mintha a hagyomány Pál apostolt különbnek tartaná a Jézustól közvetlenül tanulónál. De hát mi lehet az oka ennek a hagyományos értelmű megkülönböztetésnek Pál apostol javára egyáltalán? Ha Jézus ugyanabban a rabbinikus fogalomkörben és stílusban tanított volna, mint amely Pál sajátja is, akkor ilyen különbség semmilyen alapja nem létezne, így ez a különbség sem létezhetne sem a hagyományban, sem az írásokban. A megkülönböztetés arra utal, hogy a hagyomány különbözőnek látta ezeket a megközelítéseket, és Pálét tartotta különbnek és ugyanakkor a sajátjának. Teologizáló retorikával egyben ugyanolyannak is, vagyis 'Jézus Pál interpretációjában a leginkább jézusi'. De nem azt jelenti-e ez a kimondatlan szemlélet, hogy 'végre, hogy Jézus tanítását Pál helyrepopozta'?

Jézus tanításának nyilvánvaló része a farizeusok ('perizim'-ek, 'tiszták') legsúlyosabb kritizálása. Szellemiségüket Jézus gyökeresen ellentétesnek mondja Istennel és az igazsággal, egyidejűleg veszélyesnek, mintegy ragályosnak, amelytől tanítványait óvja. Jézus korában a farizeusok voltak a zsidó vallás elsődleges tanítási, erkölcsi és szellemi követői, az aktív ortodox talmudisták, a máig gyarapodó törvény- és bölcsesség-gyűjtemény akkori elkötelezett követői. Az erkölcsiséget a talmudi tisztaság, a kóserség elsődlegességére alapozzák, ellentétben a szaduceusok ('Zádok főpap követői') gyakorlati érvényesülési szellemiségével, amely az erkölcsöt és a világnézetet a hasznossághoz igazítja. Jézus kritikája szerint azonban az erkölcsi és szellemi igazság elsődlegesen az Istenhez és a valósághoz való szellemi viszonyon múlik, amelynek csak az egyik és viszonylag primitív tisztátalansága a haszonelvűség, ennél lényegesebb és mélyebb szakadást jelent azonban magának a szellemnek az a farizeusi tisztátalansága a tételes törvényes kóserség mögött, amely egyéni és közösségi módon birtokolni akarja az igazságot, amivel megszünteti az igaz viszony lehetőségét Istenhez is és általában a valósághoz is. Ez az alapállás ugyanis eleve zárt, immunis az igazság irányából jövő minden lényeges impulzus iránt. Látni kell, hogy ez a szellemiség nem egyszerűen tanítás, vagy törvény-gyűjtemény, hanem maga az a lendület, amely a magatartási, gondolkozási szabályokat folyamatosan elsődlegesnek tekinti az igazsággal, a valósággal szemben, az a szellem amely a megragadhatóságot (mint 'könyvet' is) magát tekinti a vallás lényegének. Ennek a magatartásnak a lényege nem ellentétes a haszonelvűséggel, hanem csak annak szellemi lényegére koncentrálnak, segítve egyidejűleg ugyanennek az elvnek a gyakorlati megnyilvánulását is. Látni kell azt is, hogy ez a magatartás nem nevezhető meg megnyilvánulásaival, hanem mélyebb azoknál, és alkalmasint erősebb is. Jézus ezt a gyakorlati negatív erőt látván óvja tanítványait azzal, hogy a jelenség egyébként rejtőző lényegét leleplezi előttük. Pál apostol stílusában és tanításában magán hordozza

farizeusi gyökereit. Másrészt azonban küzdelmes életet él, természetfölötti megnyilvánulásokkal és esetenként pozitív következményekkel. Lehetséges, hogy Jézus hatása érvényesült rajta és rajta keresztül? Ha igen, akkor hogyan lehetségesek ennek farizeusi 'utözöngéi'? Kiegészítheti-e a farizeusi vallási és szellemi hatás Jézus tanítását, vagy mégis inkább rontja? Ha úgy látta, hogy Jézus tanítását rontja, hogyan tudott mégis az adott belső erővel helytállni? Ilyesmi belső hazugsággal nemigen megy. Lehetséges-e jeleket és csodákat tenni Jézus ereje nélkül is? Hétköznapi tapasztalat és Jézus szerint is igen ([Lk 11,19](#)), de ez nem jelenti azt, hogy Pál Jézus nélkül tette volna a jeleit. Farizeus maradt-e Pál apostol? Kritikus helyzetbeli mondata ([ApCsel 23,6](#)) még nem igazolja ezt. Jézus súlyos és komoly figyelmeztetése a farizeusok lelkiületéről nem biztos, hogy kizárja azt, hogy éppen a Jézusban való hittől kapott erővel ne lehessen felülemelkedni a farizeusi szellem korlátain. Kérdés, hogy mennyire külsődlegesek Pál apostolnál ezek a korlátok. Minek alapján ítélnéjük meg a Pál apostol belső állapotából következő szellemi hatását egyáltalán? Úgy tűnik, hogy Jézus tanításában döntő súllyal szerepelt a farizeusokhoz való helyes viszony, és ez éppen a megalkuvás nélküli elzárkózást jelentette ennek szellemi tartalmától. Jézus tudatosan építette föl a személyes kapcsolaton alapuló közösséget, amelynek szilárd közösségi szerkezetet, és ezáltal őrzött tanítási rendszert adott. Ez az erő erősebb kellett legyen a 'farizeusok kovászanak' rothasztó erejénél. Ez az erő a közösségé, de bár nem tipikus, személyre szabva is érvényesülhet. Pál azonban nem vált az apostoli egyház tanítványává. Mihelyst az általa elmondott belső változáson keresztülment, azonnal tanítani kezdett. Később évekre elvonult Arábiába, megint távol Jézus követőitől, majd visszajött, de huzamosabb együttlétről nem szól ([Gal 1,17](#)) az apostoli folytonosságot egyébként fontosnak tartó hagyomány, és még a jelenleg létező írások is tudósítanak az apostolokkal való közvetlen és közvetett konfliktusokról. Látjuk, hogy Pál apostol tanítása a zsidó vallás ellentmondásos fogalmaira épül, és Pál apostol a jézusi megközelítéstől idegen talmudi 'ortodoxia' fogalmaiban gondolkozva, kizárásos alapon szervezi az egyházat, és tanítását. Azért nehéz ezt 'kívülről' látni, mert az európai, egyházi fogalmi alapvetés szerint már 'miért? nem ez a természetes? akkor mi lehet az igazi?', ahogyan a legtöbb Pál apostolhoz is köthető fogalom már láthatatlanul természetessé vált, pedig a korabeli 'viták' azt mutatják, hogy ez nem mindig volt így. Mégis, ha farizeusi legbelső alapvetéssel állt hozzá, akkor hogyan hihetett Jézusban? Lehetséges ez? Ha Jézusból a bosszuló Isten véráldozati bárányát, egyúttal a zsidó ígéreteket beteljesítő főpapot csinál, akkor Jézus lényegében függelékévé válik a farizeusi tanításban. Akkor igazítható, és esetleg hihető a farizeus számára is. A farizeusság nem törekvés nélküli képmutatást jelent, mint gyakorlatilag az Egyház mai szóhasználatában, amely szóhasználat az idők folyamán eltompította Jézus kritikájának az élet, értelmét. A farizeusság olyan szellemi rendszerben való létet, akár buzgóságot jelent, amely megmondja, hogy Istennek hol lehet a helye: rendszert ahol Isten eleme a vallásnak, nem pedig a vallás a segédeszköze az Istennel való kapcsolatnak. Ez nem tanítás elsősorban, hanem hozzáállás, ahogyan a vallásos buzgóság sem hit, Istennel való kapcsolat, hanem a személy törekvése a transzcendens felé. Ami transzcendens lehet bármi, jó, rossz és közömbös, kanálhajlítástól jövőmondáson keresztül ördögűzésig minden ([Lk 11,19](#)). A jelek arra mutatnak, hogy Pál apostol transzcendens törekvése őszinte volt, ami viszont nehezen mehetett volna tudatos kettősséggel. Világképe viszont farizeusi volt, és kérdés, hogy ezen alap mellett, az apostolokkal konkurrens Egyházat építve Pál hogyan tudott mégis őszinte maradni. Hogyan lehetett ebben a történetben egyszerre tudatosan és őszintén résztvenni? Saul Gamálieel rabbi tanítványa volt, akiről a történet följegyzi, hogy az Egyház palesztinai terjedése láttán ([ApCsel 6,7](#)) elsőként kanyarodott: „De ha (ez a mozgalom) Istentől van, nem tudjátok szétosztatni őket, és úgy látszana, mintha Istennel szállnátok szembe” ([ApCsel 5,39](#)). A főtanács elfogadta az érvelést, és nem bántotta az elfogott apostolokat. Vajon megjámorodtak a főpapok, és Istent respektálták? Hiszen azelőtt Jézusról is nyilvánvalóan látták, hogy csodákról van szó ([Jn 11,47](#)), de akkor Jézus kivégzése felől döntöttek. A főtanács dolga a vallási tisztaság végső őrzése volt, ehhez jöhetett csoda, akármilyen: a vallási tisztaság ugyanis a zsidó önazonosság hézagatlan érvényesítése volt, akár van Isten, akár nincs (szadduceus, gyakorlatilag materialista főpapok is voltak). Mi indíthatta akkor a főtanácsot erre az engedékenységre? Gamálieel személyes varázsa ehhez kevés volt, fel kellett ismerjék azt, hogy vallási-hatalmi tekintetben hasznos az, ha másképpen állnak a kérdéshez. Milyen értelemben lehetett ez hasznos? Milyen elgondolást vezetett elő Gamálieel? Látni kell, hogy ha ennek a döntésnek az Egyház későbbi történetére hatása volt, akkor ezen a helyen csak cenzúrázva olvashatunk felőle. Gamálieelről (...) a talmud feljegyzi, hogy nem zavartatta magát az idegen vallások közegeiben: profánnak tekintette a szent fürdőt, így nem tekintette magát tisztátalannak ha megfürdött benne. Ez a fölötte-állás kellett vezesse a keresztények

megítélésénél is. Gamáliel ismerte a farizeusi kovász erjesztő erejét, amelyről Jézus beszélt: a kovász nem válik erőtlenné ha belekeveredik a tésztába, hanem a tésztát magához alakítja. A zsidó vallás történetétől egyáltalán nem volt idegen a más vallásokkal való keveredés. Ennek legkezedetibb nyomaitól a kánaáni Jahve és Él kultuszok konfliktusán át a most ószövetségi Bibliának mondott iratok babiloni és esetleg más forrású átvevéséig és átalakításáig sokszoros nyomait láthatjuk is. Ez a keveredés egyszerre volt elzárkózó és keveredő, amely folyamat az íráskor rögzítésekor, az Ezdrás idejében kezdődő rabbinikus szervezeti és szellemi vonallal az egyirányúságban odáig jutott, hogy a keveredés a tanítást már semmilyen lényeges módon nem befolyásolta, ám a farizeusi lényegi zártság módot adott arra, hogy a másik oldalon viszont a hatás érvényesülhessen. Ekkortól lett hatékony az a fajta párbeszéd, amelyben 'a másik alakuljon hozzám'.

A főtanácsnak volt tapasztalata arról, hogy még Jézus közvetlen társasága sem jelentett egyértelmű szellemi tisztaságot. Saul a vakbuzgó ifjú jó alany volt arra, hogy a rabbi tanítása szerint legyen őszinte Jézus hívő: „még inkább megmaradsz az igaz vallásban, ha hiszel Jézusban, aki a zsidóság ígéretét teljesíti be”. Gamáliel tudta, hogy miről és miért beszél, ezért nem lehetett volna belőle őszinte Jézus-hívő, és a hittérítő buzgalom sem illett sem a karakteréhez sem a korához. Saul viszont hitt a rabbi bölcsességének, aki nehéz dolgokat mondott ugyan, de nem mondott ellent Isten ígéreteinek. Ennek nyomán Saul hitt Jézusnak is, és így végig tudta vinni a feladatot. Voltak belső élményei, amelyek azonban nem szüntették meg fogalmi alapvetését, és voltak fogalmi problémái, amelyek viszont nem tántorították el attól a megígért Messiástól, akit Jézusban látott. Amikor belső kételye lett volna, elég volt a kinyilatkoztatásokra támaszkodnia, és az apostolok zűrzavaros hatását kerülnie, amely tartalom pedig úgysem volt 'tanulható'. Egy hosszú felkészítés után az apostoloktól nagyjából független egyházat kezdett építeni ([Róm 15,20](#)), és lelkiismeretesen harcolni kezdett ennek tanítási és szervezeti kézbentartásáért, az igaz hitért, amelyet tévtanítások fenyegetnek. Nem látták mindezt Jézus tanítványai? Nem volt nyilvánvaló az ellentét az elejétől. Még Pálnak magának sem volt az. Ami kevés nyom maradt azonban a Pálnak kedvezményező utó-szűrűsű írásokból, még az is utal némi ellentétre. Pál terjeszkedése a római birodalmon belül történt, a többi apostol elsősorban 'a világ minden táján' ([1Pét 5,13](#)) hirdetett, és mintha a római közegben kevésbé lett volna sikerük, ami akár az eredeti Egyház pártus jellegére is utalhat. Az elkülönülés kölcsönösnek látszik, mert a páli hirdetés sem talált utat az apostolok egyházaiba, ami mintha Jézus figyelmeztetései hatásosságát mutatná a saját egységeiken belül. Mindamelllett kiépült a nyugati Egyház, és a történet szerint a többi összezsugorodott. A nyugati Egyház indulásának megfelelő szellemben az eretnekek elleni harccal, a párbeszéd egyirányúságával, és a szervezés gyakorlati ügyességével térített a világ valamennyi táján. Mára a nyugati Egyház már második hullámban, mikor ellenségként, mikor testvérként, elérte az egykori 'eretnek' Egyházakat is, így nehéz látni, hogy mi Jézus eredeti apostolainak adott tanítása, és mi a hozzáadott páli örökség.

Nem látta mindezt Jézus előre? Hiszen éppen erre készítette föl a tanítványait! A történetet azonban minden bizonnyal látta előre, amint erre utalt is ([Lk 20,14](#)): 'Rajta, öljük meg, és miénk lesz az öröksége'. A többi, eredeti jézusi egyház története sem volt ismeretlen előtte: rejtett módon utal rá Jézus, hogy kérdéses lesz, hogy megmaradnak-e egyáltalán ([Lk 18,8](#)), de megmaradnak ([Mt 24,34](#)) a történet beteljesedéséig. Hol lehet most ez a maradék? Lehet, hogy éppen erről szól Wass Albert utolsó könyve, a 'Hagyaték'.